

MAGYAR KÓDEX-CSALÁDOK.

(Negyedik közlemény.)

d) A biblia prémontrei eredete.

Vitatott kérdés, vajon prémontrei vagy bencés eredetű-e legrégebb magyar bibliafordításunk. Jó magam a biblia prémontrei eredetét vitatom. A biblia (Münc.-k.) naptára a hazai naptárak s általában a szerzetes-naptárak közül legtöbb egyezést mutat a prémontrei naptárakkal. Különösen feltűnően egyezik a téti, vagy más néven csüti prémontrei prépostságnak a XV. század közepéről ránk maradt naptárával. Azok a kéziratok (Bécsi, Münc., Ap. és Döbr.-k.), melyek a bibliafordítás szövegét fenntartották vagy hatását legjobban mutatják, szoros tárgyi, nyelvi vagy liturgikus vonatkozásban állnak egymással vagy más prémontrei nyelvemlékünkkel (pl. Lányi-k.), s ezek a kéziratok maguk is prémontrei eredetűeknek vagy prémontrei apácák részére készült könyveknek tekinthetők. Ez volt önálló kutatásaim, megállapításaim eredménye.¹

Evvel szemben Gálos Rezső a biblia bencés eredetét vitatja. Az én bizonyítékaimat nem tartja meggyőzőknek. Érveket is hoz fel, hogy a biblia naptára nem lehet prémontrei eredetű naptár.²

Az a vád is ért, — különösen Waldapfel József hangoztatta — hogy nem vizsgáltam meg elég alaposan a kérdést.³ De vajon a bizonyítékaim, érveim ellen felhozott kifogások elég alaposak-e?

Nem igen akarok ezúttal újabb érvekre hivatkozni a biblia prémontrei eredete mellett, de a megállapításaim ellen felhozott nehézségeket szemügyre kell vennem.

A) Gálos ellenvetéseit két csoportra oszthatjuk: egyrészt prémontrei sajtások hiányát igyekszik kimutatni a biblia naptárában, többi kifogásai a téti naptár és a Münc.-k. naptárának egyezésére vonatkoznak.

1. Gálos véleménye szerint nem egy prémontrei sajtás hiányzik a biblia naptárában. Ellenvetéseire könnyű megfelelni.

¹ T. 36—50. l.

² Gálos i. m. 27—29. l.

³ IK. 1927. 97. l.

a) Gálos szerint a Münch.-k. naptára nem lehet prémontrei eredetű naptár, mert Sz. Ágoston püspök és egyházatya oktávája, translatiója és conversiója (máj. 5.) nincs meg a naptárban, Sz. Monikának pedig még a neve sem szerepel. Ennek az ellenvetésnek az a hibája, hogy későbbi állapotot, újabb rendi szokást akar visszavetíteni a középkorba.

α) Vegyük előre Sz. Monika ünnepét (máj. 4.). Sz. Monika nyilvános tiszteletét csupán 1430-ban engedélyezte V. Márton pápa. Ünnepét eleinte csak Rómában s a Sz. Ágoston szabályait követő szerzetesek templomaiban tartották meg.¹ A prémontrei rendben sem volt még a középkorban általános Sz. Monika tisztelete. A rendelkezésemre álló prémontrei naptárak közül egyedül a prága-strahovi prépostság breviáriuma tünteti föl. Ott duplex ünnep volt. Más szerzetesrendek középkori naptárában is csak elvétve találom meg Sz. Monika emlékeztétét. Csupán néhány olaszországi eredetű naptár (a ferencrendieknek a római kúria használatára készült szertartási könyvei, vallombrosai rend újabb naptárjai) tünteti föl Sz. Monika napját.² A ferences breviárium és misekönyv Sz. Monika translatióját (ápr. 9.) is jelzi.

Knauz megállapítása szerint a régi hazai naptárak közül egyedül egy 1580. évi esztergomi szertartási könyvben fordul elő Sz. Monika napja.³ Korábbi időben a martirológiumok sem említik. A *Martyrologium Romanum*nak csupán Baronius gondozta kiadásába iktatták be a pápa parancsára Sz. Monika nevét.⁴ Baronius első kiadása 1586-ban jelent meg.

A középkori hazai prémontrei naptárak sem jelzik Sz. Monika napját, még a Lányi-k. sem említi. Egészen természetes, hogy a Münch.-k. naptára sem tünteti föl.

β) Sz. Ágoston megtérésének napját (máj. 5.) egyetlenegy régi hazai naptár se jelzi.⁵ Még a Lányi-k. vagy a prága-strahovi naptár se tud róla. A szerzetes naptárak közül a középkorban csupán a már említett ferences (breviárium és misekönyv) és vallombrosai naptárakban található e nap.

E szerint Gálosnak máj. 4. és 5. napjára vonatkozó kifogása teljesen tárgyaltalan.

γ) Sz. Ágoston ünnepe a prémontrei szokás szerint oktavás ünnep. Translatióját is megülték. Sz. Ágostonnak két translatiója is van: febr. 28. és okt. 11. A prága-strahovi prépostságnak ordinariummal kapcsolatos naptára mindkettőt duplex ünnep gyanánt, de fekete betűvel tünteti föl.⁶ A hazai prémontrei naptárak csupán az okt. 11-i translatiót jelzik, mégpedig vörös betűvel. A leleszi breviárium szerint duplex ünnep oktavával, a tétii naptár utólagos bejegyzése értelmében 9 leckés ünnep, de szintén oktavával.

¹ Bougaud—Rusчек: *Sz. Monika élete*. Győr, 1890. 422—23. l.

² Zacharia: *Anecdotorum medii aevi*. Turin, 1755. 195. és 198. l. — Migne: *Patrologia Lat.* 138. k. 1279. és 1287. l.

³ Knauz Nándor: *Kortan*. Budapest, 1876. 220. l.

⁴ Bougaud i. m. 429. l.

⁵ Knauz i. m. 143. l.

⁶ *Breviarium Canoniarum regularium secundum ordinarium Capituli de Syon*. Schoenhoven, 1499.

A Münch. k. naptára nem tünteti föl se Sz. Ágoston főünnepének oktávját, se translatióját. Ám a vele szoros kapcsolatban levő téti naptárban is csupán későbbi kéznek a bejegyzése e két nap. Az eredetileg hiányzó bejegyzés korántsem jelenti azt, hogy a téti prépostságban nem tartották meg e két rendi ünnepet, vagy hogy a naptár eredetileg nem volt prémontrei eredetű. A téti naptár Sz. Ágoston főünnepénél jelzi az ünnep rangját: triplex. Ez a jelzés már magában foglalja azt is, hogy megülték a nyolcadot is. Csupán valahogy elmaradt a naptárban a nyolcadnak s az átvitel ünnepének a jelzése. Elmaradt a jelzés a vele szoros kapcsolatban levő legrégebb magyar naptárban is. Meg tudjuk tehát érteni és magyarázni e két rendi ünnep hiányát a biblia naptárában is. A Münch.-k. egyébként is pontatlan az oktávák jelzésében. Pl. Nagy Boldogasszony oktávját sem tünteti föl, pedig azt az egész egyházban megtartották. Nem egy naptár van még, ahol szintén elmaradt ennek a nyolcadnak mint általánosan ismert szokásnak a jelzése. A XII. század végéről való windbergi prémontrei naptárban is utólagos beírás Sz. Agoston translatiója (X. 11.) s annak nyolcada (Müncheni áll. kot. Clm. 17.)

b) Gálos hivatkozik arra is, hogy Sz. Dénes napja (okt. 9.) a prémontrei szokás szerint duplex ünnep, míg a biblia naptárában csupán feria.

a) A téti és leleszi naptár vörös betűvel jelzi ezt az ünnepet. A leleszi breviáriums a Lányi-k. duplex ünnepnek mondja. A sionhegyi (strahovi) naptár és ordinarium fekete betűvel jelzi, de rangja szerint 9 leckés ünnep. Ellenben a prémontrei rendben szintén különösen tisztelt tébai vértanuk (okt. 10. Sz. Gereon és Viktor) 9 leckés ünnepét vörös betűvel jelzi e naptár. A prémontrei szerzet 1469-ig évente Sz. Dénes napján tartotta általános rendi káptalanját. Ezért volt e nap rendi ünnep.¹

A naptárak összehasonlítása megtanított arra, hogy nem az a lényeges, vajon piros vagy fekete betűvel van-e jelezve valamelyik ünnep. A ferences szertartási könyvek sem tüntetik föl a rendi szentek ünnepét vörös betűvel. Így van a sionhegyi naptár is a prémontrei sajtóságokkal. Duplex ünnepeket is fekete betűvel jelez. Sz. Nikáz püspök napját (dec. 14.) a téti s a leleszi naptár is fekete betűvel jelzi, pedig a leleszi breviáriums a duplex ünnepek közt sorolja fel. Későbbi kéz bejegyzése a téti naptárban is 9 leckés ünnepnek írja elő.

A Münch. k. naptárában hiányzik az ünnepek rangjának jelzése. Csak annyit tudunk, hogy Sz. Dénes napja feketebetűs. Hogy 9 leckés vagy 3 leckés officiuma volt-e, nem tudjuk. Ha 9 leckés nap volt, ami pedig lehetett a feketebetűs jelzés mellett is, még mindig megfelelt a prémontrei szokásnak. Az írás színénél fontosabb az, hogy a biblia naptára ugyanoly szavakkal jelzi e rendi ünnepet, mint ahogy a prémontrei naptárak szokták: Dyonisi cum socijs = Sz. Dénes társaságival, mártirok.

β) Gálos hivatkozhatott volna még akár a Tizenegyezer szűz (okt. 21.) ünnepére is. A prémontrei szokás szerint ez is duplex ünnep oktávjával.

¹ Danielik János: *A prémontreiek*. Eger, 1866. 72. és 132. l. Sz. Gereon tiszteletéről uo. 184. l. — Wetzter-Welte: *Kirchenlexikon*. X² 268.

A téti és leleszi naptár meg a Lá.k. így tüntetik föl. A sionhegyi naptárban fekete betűvel van nyomtatva, noha ott is duplex ünnep, de nyolcadra nincs jelezve. A Münch. k. naptárában vörösbetűs ünnep, de nyolcad nélkül. Magam nem itköztem meg a nyolcad hiányán, mert máshol is van erre példa. Ilyen eltérések vannak az egyes prémontrei naptárok között is.

Ha fekete betűvel jelzi is a biblia naptára Sz. Dénes napját, azért még lehet prémontrei eredetű. Van erre példa prémontrei naptárban is. Gálos többi nehézsége is ilyenén természetűek: vagy nem döntő fontosságú dolgok, vagy egyenesen félreértésen alapulnak.

2. Gálosnak egyéb ellenvetései a biblia naptárának a téti naptárral való szoros egyezésére vonatkoznak. Még a téti naptárnak prémontrei eredetét is el akarja vitatni.

a) Gálos föltevése szerint a téti breviárium naptára eredetileg valószínűleg bencés naptár volt, s utólag alakították át prémontrei naptárrá.¹ Erre a föltevésre maga a naptár rácáfol.

α) A téti naptár utólagos bejegyzései között bencés szentek ünnepe is akad. Pl.: VII. 4. Procopi abbatis. — VII. 17. Zolardi benedicti. (Mindkét bejegyzés egyező a leleszi naptárral.) Furcsa, hogy egy eredetileg bencésnek vélt naptárba prémontrei kolostorban ép bencés ünnepeket kell utólagosan beírni. Nem lehet ez bencés naptárból átalakított prémontrei naptár.

β) Más az utólagos bejegyzéseknek a magyarázata. A téti prémontrei naptár a téti prépostságban készült 1453-ban az 1455-ben misés pappá szentelt Tamás kanonok használatára. A csüti prépostság 1466 után elnéptelenedett, majd 1475-ben pálosok birtokába jutott. Tamás vagy más szerzetes magával vitte a breviáriumot Leleszre. A leleszi prépostságban már az ottani ordinariatum szerint kellett az officiumot végeznie. Hogy a téti breviáriumot ott is használhassa, az eltérő leleszi szokásokat egy akkor használt leleszi breviárium alapján bejegyezte a naptárba.

A ránk maradt leleszi naptár valamivel későbbi időből, 1489-ből való. Az evvel való egybevetés is igazolja, hogy a téti naptár utólagos bejegyzései a leleszi szokások szerint igazodnak. Pl. a téti naptár eredeti szövege III. 17-én: Gedrudis virg. (Münch. k.-ben: Gedroc zuz.) Utólagos beírás melléje: Bernaldi cress. A leleszi naptár rubrikája: Gertrudis virginis Bernardi abbatis. Még öt más hazai naptárban is megvan III. 17-én Sz. Bernát emlékezete.

b) Föltűnő egyezése a két naptárnak, hogy Egyiptomi Mária nevét ápr. 1-én és 8-án is jelzik. Ez oly sajátosság, mely a rendelkezésemre álló hazai és külföldi naptárak közül egyedül a biblia naptárában s a téti naptárban van meg.

Gálos úgy véli, hogy ápr. 1-én Gyümölcsoltó Boldogasszony oktávája helyett van Egyiptomi Mária.² Ez tévedés. Az Annunciatio ünnepének amúgy sincs oktávája. Egyiptomi Mária napját nem egy hazai és külföldi naptár is föltünteti ápr. 1. vagy 2. napján, avagy egy héttel később: ápr. 8-án v.

¹ Gálos i. m. 27—29. l. — IK. 1924. 142. l.

² Gálos i. m. 27. l.

9-én.¹ Az ágostonrendi kanonokok s a pálosok naptára ápr. 2-án említi, a kanonokrendi naptárakban változik a nap: ápr. 2., 8., 10.² Bencés martirologiumban előfordul ápr. 1-én is, amikor tulajdonképen a görög egyház üli Egyiptomi Mária napját.³ Bencés naptárban nyoma van ápr. 8-án is.⁴

De így együttvéve: ápr. 1-én is, meg 8-án is csupán a Münch. k. s a téti breviárium naptárában találjuk meg e szentnek emlékezetét. Nem lehet figyelmen kívül hagynunk ezt a feltűnő egyezést.

Gálos megjegyzései nem cáfolják meg azt a megállapítást, hogy a biblia naptára s a téti naptár feltűnően egyezik, sőt a két naptár közös alapszerkezetre támaszkodik. Ez a közös forrás pedig prémontrei naptár.

B) A Münch.-k. naptára nem tünteti föl az ünnepek s az egyes napok rangját. Nem tudjuk tehát azoknak liturgiai rendeltetését. Hozzá még a prémontrei szerzetben nem voltak egyöntetű szertartási könyvek. Minden egyes prépostság maga állította össze szertartási könyveit s egyházi naptárát. Az egyes kolostorok naptárai eltérnek egymástól. Tanulságosan szemlélhetjük ezt, ha egybevetjük a téti és leleszi naptárt egymással vagy más prémontrei naptárral. Mind a két körülmény: a rangjelzés s az egységes szertartási könyvek hiánya megnehezíti a biblia naptárának minden kétséget kizáró meghatározását.

Más a helyzet pl. az olyan szerzetesrendeknél, melyeknek egyöntetű szertartási könyveik vannak. Épazért könyveiből nemleges bizonyítékokat fölsorakoztatni. Ezek a nemleges bizonyítékok is tanulságosak, mert kerülő úton közelebb jutunk a célhoz. Megmutatják, hogy milyen eredetű nem lehet a naptár.

Magam összehasonlítottam a biblia naptárát a hazai egyházak naptáraival s a legtöbb szerzetesrend naptárával. Nevezetesen bevontam az összehasonlításba a rendelkezésre álló ágostonrendi, bencés, ciszterci, domonkos, ferences, kamaldoli, kanonokrendi, kármelita, kartauzi, pálos, prémontrei és trinitárius naptárakat. Azonfelül kezem ügyében voltak vallombrosai naptárak, az ágostonrendi és Sz. Jeromos remeték szentjeinek jegyzéke.⁵ Az összehasonlítás majd mindegyik szerzetesrendnél nemleges eredménnyel járt.

Az egységes szertartási könyvekkel bíró szerzetesrendeknél határozottan meg lehet állapítani a nemleges bizonyítékok. Erdemes azonfelül még azt is figyelembe venni, hogy az illető

¹ Knauz i. m. 214. l.

² Anal. Bolland. XVII. k. 402.

³ Gerbert: *Monumenta veteris liturgiae alemannicae*. St.-Blasen. 1777. IV. k. 459. l. Nilles: *Kalendarium manuale*. Innsbruck, 1896. I. k. 130. l.

⁴ Anal. Bolland. XVII. k. 9. l.

⁵ A különféle szerzetes rendek szentjeinek és boldogainak jegyzékét közli Miraeus: *Origines monasticae*. Középkori naptáraikat közli Grotefend: *Zeitrechnung d. deutsch. Mittelalters*. Hannover 1892. II. k. II. r.

szerzetesrend szentjeinek ünnepei vagy más jellegzetes ünnepei hogyan fordulnak elő nemcsak a biblia naptárában, hanem a prémontrei s más szerzetes naptárakban.

1. A biblia naptára nem lehet *ciszterci* eredetű. Hiányzanak a naptárban a ciszterci szentek ünnepei s jellegzetes szokásai. A biblia naptára élesen eltér a ciszterci szokásoktól.¹

a) A ciszterci breviárium többek közt a következő rendi szentek ünnepét tünteti föl: I. 10. Guillermus püspök. — IV. 25. Franca apátnő. — IV. 29. Róbert 1 apát és rendalapító. Hugó apát. — VII. 24. Krisztina. — VIII. 20. Bernát (oktávával). — XI. 5. Malachias püspök. — XII. 29. Tamás canterburyi püspök. Ezek közül a biblia naptárában csak a négy utolsó van meg, de Sz. Bernát napja természetesen októva nélkül.

A ciszterci szokás szerint VIII. 11-én tartják Urunk töviskoronájának (Corona dni) ünnepét, a Münch. k. V. 2-án jelzi.

b) A ciszterci szentek közül következőket jelzi a biblia naptára: VII. 24. Krisztina szüz. (Christina Mirabilis a ciszterciek és prémontreiek egyképen a maguk szentjei közt említik.) — VIII. 21. Bernát. — XI. 4. Malakiás püspök. (Cisztercieknél nov. 3-án v. 5-én.) — XII. 29. Tamás püspök. (Valamennyi fekete betűvel jelzett nap.)

A felsorolt szentek Malakiás püspök kivételével gyakran előfordulnak a naptárakban. Sz. Malakiás nevét Knauz csak három régi hazai naptárban találta. A középkori szerzetes naptárak közül csupán a ciszterci és prémontrei naptár említik. A prémontrei naptárak a három másik ciszterci szentnek nevét is föl szokták tüntetni, akárcsak a Münch. k.

A ciszterci szentek emlékezete a biblia naptárában egybevág a prémontrei szokásokkal.

2. *Domonkos* eredetű sem lehet a biblia naptára. A Domonkos-rend jellegzetes ünnepei szintén hiányoznak benne.

a) A domonkosrendi breviárium a szorosan vett rendi szentek ünnepeit ekként sorolja föl: III. 7. Aquinói Tamás. — IV. 5. Vince. — IV. 29. Péter vértanu. — V. 2. Szienai Katalin. — VIII. 5. Domonkos főünnepe. (Ez s az előbbieket duplex ünnepek.) — VIII. 12. Sz. Domonkos oktavája. — Translatiók: I. 28. Aquinói Tamás. — V. 7. Péter vértanu. — V. 24. Domonkos. (A translatiók szintén duplex ünnepek.)

Sz. Ágoston főünnepe oktavás, translatiója nincs a domonkos-naptárban. A domonkosrendi naptár azonfölül felsorolja még az anniversariumokat is.

Ezekből a rendi sajátságokból alig jutott be valami a biblia naptárába.

b) A biblia naptára a domonkosrendi szentek közül csupán hármat említ. IV. 29. Péter mártir. — V. 25. Sz. Domonkos translatiója. — VIII. 5. Sz. Domonkos főünnepe. Ugyanezeket említik a hazai prémontrei naptárak is. A leleszi

¹ Ciszterci naptárak: 1. L' Aqua Fredda olaszországi kolostornak Chiaravalle Milanese apátságban készült misekönyve. (M. Nemz. Múz. Cod. lat. m. ae. No 217.) — 2. Heilsbrönni naptár. (Anal. Bolland. XVII. k. 406.) — 3. Nyomatott ciszterci misekönyv (1487) és breviárium. (Velence 1494.) — 4. *Directorium* S. Ord. Cisterc. Konstanz 1724. (A ciszterci szentek naptár szerinti jegyzékét Miraeus is közli. I. m. 363. l.) — 5. Alderspachi naptár, 1477. (Müncheni áll. kvt. Clm. 7254. sz. kézirat.)

naptár, akárcsak a sionhegyi, feltünteteti ugyan Aquinói Sz. Tamás napját is, de ez hiányzik a tétiben. A biblia naptára itt is pontosan egyezik a tétivel.

Péter vértanu neve gyakran előfordul a naptárakban. Az ágostonrendi kanonokok és kanonokrendiek kivételével a szerzetes naptárak is említik.

Sz. Domonkos translatióját csupán a domonkos, pálos és prémontrei naptárak jelzik. Más szerzetes naptárban nem találok. Kivétel e tekintetben a bencés eredetűnek tartott Pray-k. Hazai naptárakban egyébként elég gyakori e translatio. Sz. Domonkos eredetileg Sz. Ágoston szerzetes szabályai szerint élő kanonok volt. A prémontrei szertartási könyvek prémontrei kanonoknak mondják s a maguk szentjének vallják. Így érthető a prémontrei szokás, hogy megtartották Sz. Domonkos átvitelének ünnepét.

Sz. Domonkos főünnepét a hazai prémontrei naptárak VIII. 5-én így jelzik: Maria de nive dominicy et oswaldi regis. (Az egész sor vörös betűvel, mint a bibliában is.) A biblia naptárának magyar szövege: Hauli bodog ana Domokos cfor ofwald királ. Teljes a szövegbeli egyezés. A pálos naptár jelzése e napra: Marie de nive du. (Eddig vörös betűvel.) Oswaldi regis et m. co. Dnici cf. l. Más a sorrend s a liturgikus rang. A pálos naptár azonfelül feltünteteti Aquinói Sz. Tamás napját is.

A biblia naptára csupán három domonkos-rendi ünnepet jelez, s ez teljesen megfelel a tétí prémontrei naptárnak. A naptár megint csak prémontrei sajátásra vall.

A prémontreieknél Magyarországon és Csehországban még a XVIII. században is duplex ünnep volt Sz. Oszvát napja.¹

3. A *Ferenc-rend* jellegzetes ünnepeit is haszaltalan keressük a biblia naptárában. Ferences jellegű sem lehet tehát e naptár.

a) A magam megjegyzései, de még inkább Gálos részletesebb egybevetése eléggé meggyőzhetnek arról, hogy a biblia naptára nem ferences naptár.²

b) A naptár a ferencesek ünnepei közül csak hármat jelez: VI. 13. Páduai Sz. Antal. — VIII. 12. Sz. Klára. — X. 4. Sz. Ferenc. Ezeket említik a prémontrei naptárak is. Feltűnő, hogy Páduai Sz. Antal napja mint vörösbetűs ünnep a szerzetes naptárak közül csupán a prémontrei naptárban fordul elő.

A bencéseknél Páduai Sz. Antal napja csak elvétve található, a pannonhalmi naptárban sincs meg. Sz. Klára és Sz. Ferenc napja inkább csak a subiacói reformot követő monostorok naptárában fordul elő, míg Sz. Antal napja épen ezekben hiányzik. A pálos naptár Sz. Antal napjára csak commemoratiót jelez, a domonkosoknál három leckés officium. A biblia naptára megint csak legközelebb áll a prémontrei naptárhoz.

4. Érdemes a biblia naptárát a *kamaldoli* szokásokkal is egybevetni.³

¹ *Officia propria Sanctorum*. Prága é. n. (A Csehországhoz tartozó prémontrei rendtartomány szokásai az 1719. évi káptalan rendelkezze folytán kinyomatva.)

² T. 40. l. — Gálos i. m. 25. l.

³ *Breviarium Monasticum*. P. aest. Velence, 1720. (Függelékül kamaldoli proprium: *Officia propria*. Kalocsai főszékesegyházi könyvtár.) — Kamaldoli naptárak és nekrológiumok kiadása: Grotfend i. m. és *Annales Camaldulenses* O. S. B. VII. k. 356.

a) A kamaldoli remete-szerzetnek is megvannak a maga szentjei, kiket különös tiszteletben részesít. A nyári időszakra esik pl. Sz. Romuald rendalapító (jún. 19.) és Sz. Parisius ünnepe (jún. 12.). A magyarországi szent remeték közül tisztelik Sz. András és Benedek zóborhegyi remetéket. Közülük egyiknek a neve sem fordul elő a biblia naptárában.

b) A kamaldoli szerzetben különös tiszteletnek örvendő szentek közül egyedül az Öt atyafiak (nov. 12.) emlékezete van meg a Münch. k. naptárában. Ugyanezt említi a tétí breviárium is *Quinque fratrum* névvel. A leleszi és sionhegyi naptárban nincs emlékeztük.

A kamaldoli breviáriumban a szóbanforgó bunzlai vértanúknak két ünnepük van, két egymásra következő napon: XI. 15. SS. *Matthaei, Isaac et Christini martyrum*. XI. 16. SS. *martyrum Joannis et Benedicti*. A szent vértanúk közül hármat tisztelnek az első napon, kettőt másnap. Azonosak a nov. 12-én tisztelt öt vértanu testvérrel. A kamaldoliak is, a bencések is a maguk szentjeiként tisztelik őket. A bencés szertartási könyvek XI. 12-én Benedek és társai névvel említik őket.¹ (Pray-k. s a vele összefüggő 30. sz. naptár: *Benedicti cum sociis*.) A pannonhalmi breviáriumban nincs emlékeztük. A biblia naptára még az elnevezésben is a tétí naptárt követi.

A hazai bencés naptárak s a pálos szertartási könyvek feltüntetik Sz. András (Zoerard) és Benedek ünnepét is. A tétí naptárban ez későbbi, leleszi bejegyzés. A Münch. k. naptára ebben a tekintetben is pontosan egyezik a tétí szokással.

A kamaldoli breviáriumot véve az összehasonlítás alapjául, azt látjuk, hogy a biblia naptára nem lehet kamaldoli eredetű; azonban ami érintkezése mégis van a kamaldoli breviáriummal, az megint csak a tétí prémontrei szokásokra vall.

5. A *kármelita-rend* is sok szenttel dicsekszik.² A biblia naptára egyiket sem említi. A Münch.-k. naptárának tehát nem szolgálhatott alapul kármelita naptár. A kármeliták liturgiája nagyon jellegzetes, a római és jeruzsálemi egyház szokásait egyesíti magában.

a) A kármeliták főbb szentjei: I. 30. *Andreas Corsinus episc.* II. 25. *Avertanus cf.* III. 6. *Cyrellus cf.* III. 29. *Bertholdus cf.* V. 5. *Angelus mr.* — V. 16. *Stock Simon.* — VIII. 7. *Albertus cf.* — IX. 2. *Brocardus cf.* Ezek közül a biblia naptárában, sem más régi hazai naptárban egyik sem fordul elő. Rendalapítójuknak Sz. Illés prófétát tartják.

b) A kármelitáknál különös tiszteletben részesülő szentek közül a biblia naptára csupán Sz. Illés próféta (VII. 20.) és Sz. Gellért (IX. 24.) napját jelzi. Ugyanezeket említi a tétí prémontrei s a pannonhalmi bencés breviárium. Sz. Gellértet ünneplik a pálosok is. A pálos és Sz. Ágoston kanonokrendi naptár föltünteti még Sz. Eufrozina (II. 11.) és Sz. Eupraxia (III. 13.) ünnepét is. A ferences, vallombroisai és a külföldi bencés naptárak *Anastasius véranut* (I. 22.) is említik.

¹ Studien aus d. Benedictiner-Orden. I. évf. II. k. 232. l.

² Miraeus i. m. 269. l. — Aberspergi kéziratoss kármelita naptárak: Clm. 2502. és 2503. (Müncheni áll. kv.)

A biblia naptára megint a prémontrei naptárhoz áll legközelebb.

6. *Kartauzi* eredetű sem lehet a Münch.-k. naptára. Kartauzi szentnek nincs emlékezete a naptárban.

A kartauzi szerzetesek rendalapítójuk gyanánt tisztelik Sz. Hugó grenoblei püspököt (ápr. 1.) és Sz. Brunót (okt. 6.). Nagy tiszteletben részesítik Sz. Hugó lincolni püspököt (nov. 17.) is. A biblia naptára egyiküket sem említi. Kódexirodalmunkban az Érdy-k. névtelen néma barátja mondja el a szent őseinek, Sz. Brunónak és Sz. Hugónak életét.

Remete Sz. Antal napja (jan. 17.) is ünnep a kartauziaknál, a biblia naptárában fekete betűs, mint a téti naptárban. Az Érdy-k. Sz. Antal kihozását (inventio B. Anthoni) is említi. A kartauziaknál ez az ünnep jún. 11-re esik.¹ Rendünnepük az ereklyék ünnepe (festum reliquiarum) nov. 8-án.

7. Az egyedüli magyar eredetű középkori szerzetesrendnek, a pálos-rendnek is megvan a maga jellegzetes liturgiája.² A pálos szokások sem tükröződnek a biblia naptárában, nem lehet tehát pálos eredetű.

A pálos liturgiában különösen kidomborodik Sz. Ágoston doktor és Remete Sz. Pál tisztelete. Mindkettőnek főünnepé oktavás, előző napon rendi böjttel (vigilia). Translatiójuk (X. 11., XI. 14.) is duplex ünnep, úgyszintén Remete Sz. Antal napja. A biblia naptárában Sz. Pál és Sz. Antal napja fekete betűvel van jelezve. A translatiók is hiányzanak.

A pálos-rend patronusai gyanánt szerepelnek többek közt Sz. József (duplex ünnep) és Sz. Anna (9 leckés ünnep). A Münch.-k. naptárában mind a kettő fekete betűvel jelezve. A pálos naptár feltünteti az anniversariumokat meg N. Lajos király halálának évfordulóját is.

Nem folytatom tovább a pálos vonások felsorolását. Ez is elegendő annak igazolására, hogy a biblia naptára eltér a pálos szokásoktól.

8. A *remete szerzetesek* (ágostonrendi remeték, Sz. Jeromos remeték, vallombrosaiak) s más szerzetes rendek (pl. trinitáriusok) liturgiája is jellegzetes vonásokat mutat, melyek eltérők a biblia naptártól.³ Nem is lehettek tehát rá hatással.

Az ágostonrendi kanonokoknak s a kanonokrendi szerzeteseknek nincsen egyöntetű naptáruk. Az egyes kolostorok naptárában sok a helyi jellegű ünnep. Nélkülözhetjük a részletesebb összehasonlítást a kanonokrendek s a remete szerzetesek naptárával és szokásaival. Ezek a szerzetesrendek úgy sem vittek szerepet a magyar kódexirodalomban.

¹ Bolland: *Acta Sanctorum*. Jan. T. II. 149.

² A pálos naptár mellett jó tájékoztató a pálos proprium: *Calendarium festorum Ord. S. Pauli pr. eremitae*. H. és év n. (1751. A kalocsai főszékes-egyházi könyvtárban.) Ennek későbbi kiadása: *Festa, necnon officia propria Ord. S. Pauli primi eremitae*. Nszombat 1753.

³ Miraeus i. m. 257. l. — *Proprium Sanctorum Ord. Frum Eremitarum S. Hieronymi*. Bécs 1714. — Migne: *Patrol. Lat.* 138. k. 1279. — *Officia propria festivitatum Ord. SS. Trinitatis*. Prága 1727.

A különböző szerzetesrendek naptárainak a biblia naptárához való viszonyát vizsgálva, majdnem minden esetben kirekesztő megoldáshoz jutunk. A naptár eredetének, jellegének meghatározásánál csupán két szerzetesrend jöhet komolyan számításba: a prémontreiek és a bencések. A különféle szerzetesrendek jellegzetes sajátosságait, rendi ünnepeit véve az összehasonlítás kiinduló pontjául, azt találtuk, hogy a biblia naptára a legtöbb esetben feltűnően egyezik a hazai prémontrei naptárakkal, különösen a téti naptárral, viszont többnyire határozottan eltér a bencés naptártól, a bencés szokásoktól.

Ilyen többoldalú összehasonlítás, vizsgálódás alapján alkotam meg azt a véleményemet, hogy a biblia naptára s maga a bibliafordítás is prémontrei eredetű.

C) Nem volna teljes ez a fejezet, ha a biblia naptárában nem keresnők a sajátos prémontrei vonásokat is.

A középkori prémontrei naptárak kevés ilyen sajátos rendi vonást tükröztenek. A naptár összeállításában a római martirologiumhoz s az illető egyházmegyének szokásaihoz alkalmazkodtak, melynek területén feküdt az illető kolostor. A XVII. század előtti időben a rend egyik szentjének sem volt nyilvános tisztelete. A rend alapítóját, Sz. Norbertet is csak 1582-ben avatták szentté. Prémontrei szentek ünnepét tehát hasztalan keressük a rend középkori naptáraiban.¹ Azokban inkább az egyetemes egyház szokásai tükröződnek.

Am mégis vannak a prémontrei naptárakban rendi sajátosságok is.

1. A rend bölcsőjének, a franciaországi Prémontre anyakolostornak voltak helyi ünnepei, melyek elterjedtek az egész rendben.

Mikor Sz. Norbert Prémontre apátsági templomának építéséhez fogott, elment Kölnbe, s az akkori kor szokásának hódolva, ereklyéket szerzett az épülő templom részére. Az ő közbenjárására találták meg a tizenegyezer szűz egyikének és Sz. Gereonnak tetemét. A tizenegyezer szűz, Sz. Gereon és a két Szent Evald testvér ereklyéit kapta meg Sz. Norbert s vitte haza Prémontréba. Az ereklyék nagy tiszteletben részesültek Prémontre anyamonostorában, s a hozzájuk fűződő helyi ünnepet idővel megtartották az egész rendben.² Az ereklyék ünnepei:

a) A két Sz. Evald napja (okt. 3.). A biblia naptára nem említi. A prémontrei naptárak közül sincs emlékezete a téti és sionhegyi naptárban. A leleszi naptár s a Lá.-k. föltüntetik e napot. A németországi prémontrei prépostságok közül említi az adelbergi, oberzelli és schäftlalarmi naptár. Magában

¹ A prémontrei szenteknek naptár szerinti jegyzéke: Madelaine-Takács i. m. 271. l. — Lienhart G.: *Ephemerides hagiologicae O. Praem.* Augsburg 1764.

² Madelaine-Takács i. m. 83—88. és 111. l.

Prémontreban három leckés nap volt. Más szerzetesek naptárában nincs nyoma.

b) Sz. Gereon és társai, a thébei légió vértanui. (okt 10.) Csupán a Lá.-k. nem emlékezik róla. Hazai szerzetes naptárak közül megvan a pálosoknál, de csak feria.

c) A tizenegyezer szűz: Sz. Orsolya és társai. (okt. 21.) Ezt nagy ünnep gyanánt ülték meg az egész rendben. A biblia naptárában is vörösbetűvel van jelezve. Egyébként is általánosan elterjedt ünnep.

A biblia naptára a három ünnep közül csak kettőt említ, s ebben is szorosán követi a téti naptárt.

2. A prémontrei szerzetben különösebb tiszteletben részesültek azok a szentek is, kiket személyes barátság fűzött Sz. Norberthez vagy az anyamonostorhoz. Ilyenek Sz. Bernát apát és Sz. Domonkos. Sz. Domonkos különösebb tiszteletéről a biblia naptára is tanuskodik.

3. Sz. Dénes ünnepéről (okt. 9.) mint rendi ünnepről már szóltunk.

A sajátos prémontrei vonások vizsgálatában nagyon tanulságos az a megállapítás, hogy a biblia naptára megint csak szoros kapcsolatot mutat a téti naptárral. A két naptár szoros összefüggését nem lehet elvitatni.

6. Meghatározatlan kódexek.

Vargha Damján a kódexeket eredetük szerint csoportosítva, még nyolc-kilencre teszi azoknak a kódexeknek számát, melyekről nem tudjuk, hogy milyen műhelyből kerültek ki.¹ Az újabb kutatások világánál ez a szám alaposan megcsappant. Alig van olyan pontosan meg nem határozott kódexünk, melyet ne tudnánk valamilyen címen besorozni a szerzetes kódex-családok valamelyikébe.

Ma inkább vitatott kódexekről beszélhetünk, mintsem meghatározatlan kódexekről. Am a Nyelvelméltárban még ki nem adott töredékes vagy kisebb nyelvelmékek között valóban akad még meghatározásra váró nyelvelmékünk.

A) A magyar kódex-családokat áttekintve, e tanulmányunkban mi is foglalkoztunk régebben pontosabban meg nem határozott kódexekkel.

1. A ferences kódexek csoportjában szóba kerültek: a) *Keszthelyi-k.* b) *Kulesár-k.* c) *Piry-hártya* s a vele kapcsolatban Mária-besnyői töredék.

2. A domonkosrendi kódexek során megemlítettük többek közt a következőket: a) *Gömöry-k.* (domonkosrendi eredetét már

¹ VA 106. 1., VE 230. 1.

régen kétségtelenül megállapították, de tévesen a világiak részére készült imakönyvek között is szokták említeni.) b) *Krisztina-legenda*, c) *Jordánszky-k.* (Ezt a kartauzi kódexek között emlegették.)

3. Lehet, hogy pálos eredetű a *Peer-k.* s az eredetileg hozzátartozó *Csízó.*

4. A pontosabban még meg nem határozott *Gyöngyösi-k.*-et is tudjuk valami vékonyka szállal hozzákapcsolni a bencés vagy prémontrei kódex-családhoz.

Nem egy kódexnél lesz még dolga a részletes kutatásnak. Az is haladás és könnyebbség, ha valami nyomra támaszkodhatunk a további kutatásnál.

Vitás kérdés még a Jordánszky-és Gyöngyösi-k. eredete, de pl. a Piry-hártya, Keszthelyi- és Kulcsár-k. ferences, a Krisztina-legenda domonkos vagy pedig a *Peer-k.* pálos eredete eléggé elfogadható vélemény.

B) Az újabb időben fölfedezett s a Nytárban még közzé nem tett kisebb nyelvemlékek sorában természetesen akad még meghatározatlan töredékes kódex. Általánosságban csak annyit tudunk róluk, hogy szintén kolostori eredetűek lehetnek. Azonban a Nytárban még közzé nem tett nyelvemlékek közül is meghatározottak már néhányat. Így pl. a *Müncheni töredék* határozottan ferences jellegű s a ferences kódexek csoportjába sorozták a *Máriabesnyői töredék*et is.

Meghatározásra várnak még többek közt a következő nyelvemlékek:

1. *Breviáriumi mutató tábla.* Jakubovich Emil tette közzé és ismertette a M. Nyelv 1908. évfolyamában (IV. k. 463. l.).

Breviáriumokban szokott lenni ú. n. *Tabula impositionis hystoriarum.* Ennek a magyar fordítása az egyleveles kézirat. Minden valószínűség szerint apácák használatára készült. — A *Lányi-k.*-szel való tárgyi kapcsolatára már Jakubovich utalt.

2. *Göttweigi töredék.* Römer Flóris közölte a M. Könyvszemle 1881. évfolyamában (106—7. l.).

A göttweigi nyelvemlék egy Mária-imádságnak a végén csonka szövege. Prédikáció előtt, az Üdvözlégy elimádkozása után szokták elmondani. Ugyanennek az imádságnak fordítása, de eltérő szöveggel, megvan a *Peer-k.*-ben is (290. l. Nytár II. 87. l.). A *Peer-k.* szövegéhez képest 8 szó hiányzik a GT imádságából

A *Peer-k.* lapjain megvan az imádságnak még két változata is: a) *Breviter post ave maria.* (284. l. II. 93.) Néhány sorból álló, rövidre fogott fohász. — b) *Post ave maria in sermone.* Hosszabb, kibővített szöveg. A Nytár kiadásában 13 sor, az előbbi 4 sor, a GT-vel párhuzamos szöveg pedig 8 sor. Az imádság e szerint háromféle szöveggel is előfordul a *Peer-k.*-ben. Ez arra vall, hogy elterjedt, általánosan használt liturgikus szöveg lehetett.

3. *Házasságkötő formula.* Varju Elemér tette közzé a M. Könyvszemle 1899. évfolyamában. (207—8. l.)

Ismertetője lehetségesnek tartja ferences eredetét. Evvel a csonka szöveggel is gyarapíthatjuk a ferences nyelvemlékek számát.

4. *Mondseei tízparancsolat-töredék.* Mindössze 11 soros magyar szöveg. Jakubovich Emil tette közzé a M. Nyelv 1924 évfolyamában (XX. k. 85. l.)

A latin kódex naptárából s liturgikus szövegeiből meg lehetne határozni az egész kézirat jellegét.

Evvel be is fejezhetjük a kolostori irodalom termékeinek osztályozását. Röviden áttekintjük azokat a kódexeket is, melyek nem a kolostorok írószobáiban készültek, vagy legalább is nem voltak kolostori használatra szánva.

TIMÁR KÁLMÁN.
